Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

Rodney Stark'ın Dinsel Hareketler Teorisi

The New Religious Movements Theory of Rodney Stark

Lütfü ÜLVER

Dr. Okul Müdürü, İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Şehit Erkan Özcan Anadolu Lisesi

İzmir, Türkiye

lutfuulver@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6758-3701>

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29238/tbd.2007.49714>

Makale Türü / ArticleTypes: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / The Article Arrival Date: 27.02.2021

Yayınlanma Tarihi / Publication Date: 25 Haziran / June 2021

Yayınlanma Sezonu / Publication Season: Haziran / June 2021

Cilt / Volume: 30

Sayfa / Pages: 187-206

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

All rights reserved www.toplumbilimleri.com

Rodney Stark'ın Dinsel Hareketler Teorisi

Özet

Bu makalede Rodney Stark'ın dinsel hareketler teorisini ve teoriye katkılarını ortaya koymaya çalıştık. Onun dinsel hareketlerle ilgili tartışmalara en önemli katkısı, kilise-sekt tipolojisini *gerilim* kavramı aracılığıyla analiz etmesi ve tartışmaya yeni bir hareket çeşidi olarak *kültleri* dâhil etmesidir. Stark, kültlerin tarihsel bir dinsel oluşumla bağlantısının olmadığı tespitinden yola çıkarak, bu hareketleri *yeni dinler* bağlamında ele alır. Bazı sosyal bilimcilerin yeni dinleri, *sekt* olarak isimlendirmesini de eleştirir. Zira sektler, kendisinden önceki bir dinsel gelenekle teolojik ve sosyolojik bağlara sahiptir. Dinsel bir hareketin sekt olarak adlandırılabilmesi için, başka bir dinsel oluşumdan ayrılan kişilerce kurulması gerekir. Bundan dolayı sekt terimi, sadece bir dinden kopan hareketler için kullanılabilir. Kültler ise, herhangi bir dinsel gelenekle sosyolojik ve teolojik bağlara sahip olmayan yeni dinsel oluşumlardır. Bu sebeple Stark, ayrılıkçı dinsel hareketlerin ortaya çıkış nedenlerinden hareketle geliştirilen teorilerin “yeni dinler”i açıklayamayacağını ileri sürer. Stark'ın analizinde kültler, hızlı toplumsal dönüşüm dönemlerinde müesses dinlerin zayıfladığı durumlarda ortaya çıkıp yayılır. Modern çoğulcu şehirler de kültlerin ortaya çıkıp kolaylıkla yayıldığı en önemli mekânlardır. Bu bağlamda Stark'ın teorik bakış açısı, günümüz *yeni dini hareketlerinin* anlaşılıp yorumlanmasını sağlayacak kavramsal araçları bünyesinde taşır.

Anahtar Kelimeler: Din, Sosyoloji, Sekülerleşme, Yeni Dini Hareketler, Kültler, Sektler.

Abstrac

The New Religious Movements Theory of Rodney Stark

In this article, we tried to present Rodney Stark's theory of religious movements and his contributions to the theory. His most important contribution to the debates about religious movements is that he analyzed church-sect typology through the concept of *tension* and included *cults* to the discussion as a new type of movement. Stark considers these movements in the context of *new religions* as he starts from the determination that cults have no connection with a historical religious group. He also criticizes some social scientists naming new religions as *sects*. Because, sects have theological and sociological ties with a preceding religious tradition. In order to call a religious movement a *sect*, it should be founded by people who left another religious formation. Hence, the term *sect* can only be used for the movements that break with a religion. Whereas, cults are new religious groups that do not have sociological or

theological ties with any religious tradition. Therefore, Stark argues that theories developed originating from the reasons for the emergence of separatist religious movements cannot explain *new religions*. In Stark's analysis, cults emerge and spread when established religions weaken during periods of rapid social transformation. Modern pluralist cities are also the most important places where cults emerge and spread easily. In this context, Stark's theoretical point of view has conceptual tools that will enable the modern *new religious movements* to be understood and interpreted.

Keywords: Religion, Sociology, Secularization, New Religious Movements, Sects, Cults.

Giriş

Sekülerleşme teorisyenleri, modern toplumlarda dinin ve dinsel kurumların ortadan kalkacağı, en iyi ihtimalle bireylerin özel alanlarında varlığını sürdüreceği kehanetinde bulunmuşlardı. Ancak kehanetlerin aksine, modern toplumlarda dinsellikteki artış ve yeni dinsel hareketlerin¹ yükselişi, sosyal bilimcileri din ve dini hareketler üzerinde yeniden düşünmeye ve yeni teorik arayışlara yöneltti.

Aslında sosyal bilimciler dinsel hareketlerin ortaya çıkışları, taraftar toplamaları ve dönüşümlerinin yorumlanması konusunda, sosyolojinin ilk yıllarından beri kafa yormaktadır. Weber ve Troeltsch'le birlikte çeşitli tipolojiler yardımıyla Hristiyanlık içindeki dinsel oluşumların farklılıklarını ortaya koyma girişimlerinde pek çok kavram, kategori ve tipoloji üretilmiştir. Bununla birlikte Weber ve Troeltsch'ün bakış açılarının, günümüz dünyasında yaşanan dinsel gelişmeleri açıklamada yetersiz kaldığı da aşikârdır. Biz de bu çalışmamızda, Rodney Stark'ın dinsel hareketler teorisini ve teoriye katkılarını ortaya koymayı amaçlıyoruz. Onun dinsel hareketlerle ilgili tartışmalara katkısının en özgün yanı, kilise-sekt tipolojisini *gerilim* kavramıyla analiz etmesi ve *kült*leri de tartışmaya almasıdır. Stark, dinsel hareketleri karakterize ederken kilise ve sekt tipolojisi dışında, *dinsel yenilik* (religious innovation) olarak adlandırdığı *kült* kavramını öne çıkarır. Kültlerin tarihsel bir dinsel grupla bağlantısının olmadığı tespitinden yola çıkarak, bu hareketleri *dinsel yenilik* veya *yeni dinler* bağlamında ele alır. Stark'ın teorik bakış açısı, çağdaş *dini hareketlerin* yorumlanmasını sağlayacak kavramsal araçları bünyesinde taşır. Burada öncelikle Stark'ın analizlerini dayandırdığı temel literatürü bizi ilgilendirdiği kadarıyla değerlendirecek, sonra da yeni dinsel hareketler ile ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

¹Yeni dini hareketleri çeşitli boyutlarda ele alan yayınlar için bkz. Mehmet Ali Kirman, *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*, (Ankara: Birleşik Yay, 2010), Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, "Dini Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dini Hareketler", Ed. Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu *Din sosyolojisi El kitabı*, (Ankara: 2012).

1. Kilise-Sekt Tipolojisi

Stark, sosyal bilimcilerin kilise-sekt tipolojileri üzerinde yoğunlaşmalarının sebebini, dinsel grupları anlamamıza yardımcı olacak kapsamlı bir teori arayışına bağlar. Kilise-sekt tipolojisini sosyolojik bakış açısıyla ele alan ilk sosyal bilimci Weber² olsa da konuyu ayrıntılı bir şekilde analiz etme çabasına girmemiştir. Weber'in analizinde kiliseye üyelik zorunludur. Sektler ise, ortak duyarlılıklara sahip dindarların bir araya gelmesiyle oluşan *gönüllü* birlikteliklerdir.³ Weber, dinsel kurumları kilise ve sekt kavramları üzerinden tartışan ilk sosyolog olmakla birlikte, konuyu detaylı bir şekilde analiz eden Ernst Troeltsch'tür. Hristiyanlık içindeki dinsel ayrışmaların sosyolojik bir dille tartışılmasını sağlayan Troeltsch, Weber'in ideal tipler analiziyle tartışmayı sürdürür ve kilise-sekt dikotomisinin temel nitelikleri konusunda onunla aynı görüşleri paylaşır.⁴ Troeltsch kilise, sekt ve mistisizmden oluşan üç tip dinsel grup belirler. Günümüzde Stark ve pek çok sosyolog, Troeltsch'ün *mistisizm* olarak kavramsallaştırdığı dinsel hareket tipini, kült kavramı üzerinden tartışır. Stark'ın diğer sosyologlardan farkı ise, kültürlerin tarihsel dinlerle bağlantılarının bulunmadığı tespitinden yola çıkması ve bunları yeni dinsel hareket hatta yeni birer din olarak ele almasıdır. Biz de onun dinsel hareketler teorisine yaptığı bu katkıyı, ayrı bir başlık altında değerlendireceğiz.

Troeltsch de Weber gibi kilisenin toplumda genel kabul gören ahlaki normlarla yetindiğini, bu yönüyle *seküler yapı* ile çatışmayan ve bu yapıyı destekleyen geleneksel bir dinsel kurum olduğunu vurgular. Sektler ise toplumun özünden saptığı, yozlaştığı düşüncesinden yola çıkar ve insanları içinde bulundukları *günahkârlık durumundan* kurtulmaya ve ilahi emirleri yeniden hayata taşımaya davet eder. Bu açıdan kiliseler toplumla uzlaşan, daha dünyevi bir din anlayışı benimserken, sektler daha çok öte dünyacı muhafazakâr dinsel gruplardır.⁵

Din sosyolojisinde Weber ve Troeltsch'ten sonra kilise-sekt tipolojine katkı yapan diğer bir sosyal bilimci de H. Richard Niebuhr'dur. Niebuhr, özellikle sektlerin ortaya çıkışı ve dönüşüm nedenleri konusunda literatüre önemli katkılar yapmıştır. Dinsel ayrışmaları, insanlar arasındaki farklılaşmaya bağlayarak açıklayan Niebuhr'a göre bir dinsel yorumun toplumun ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Bu yüzden de kilise, sekt ve diğer oluşumlar insanların farklılaşan dinsel taleplerini karşılamak üzere ortaya çıkar. Ona göre kiliseler, bu dünyaya yönelik veya seküler yaşam tarzına sahip dindarlara, sektler ise

² William H. Swatos, "Weber or Troeltsch", *JSSR*, Vol. 15, No. 2, 1976, 129.

³ Rodney Stark-Roger Finke, *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion*, (Berkeley: University of California Press, 2000), 142.

⁴ Nuri Tınaz, "A Social Analysis of Religious Organisations: The Cases of Church, Sect, Denomination, Cult and New Religious Movements (NRMs) and Their Typologies", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, (2005), 66.

⁵ Stark-Finke, *Acts of Faith*, 142.

muhafazakâr ve öte dünyacı inançları benimseyenlere hitap eder.⁶ Görüldüğü üzere o, her iki kategoriyi de dünyayla ilişkileri veya dünyaya bakışları bağlamında tanımlar. Temelde Weber ve Troeltsch'ün anlayışını paylaştan Niebuhr'a göre kilise içinde doğduğumuz aile gibi "doğal bir grup", sekt ise sonradan dâhil olunan "gönüllü bir birliktelik"tir.

Hristiyanlık tarihinde bütün yeni gruplaşmaların sekt biçiminde başladığını ifade eden Niebuhr'a göre, ana dinsel akımdan ayrılan her yeni grup, *dinden uzaklaşıldığı* iddiası ve *öze, altın çağa dönüş* vaadiyle ortaya çıkar. Hâkim dini yapı, dünyayla uzlaştığı için dindarların bir kısmının ihtiyaçlarına cevap veremez ve ayrılımlar başlar. Bu analizde ana dinsel akımdan ayrılarak oluşan her yeni gruplaşma, *sekt* olarak adlandırılır.⁷ Ayrılıkçı hareketler olarak değerlendirilen sektler, belirli bir üye sayısına ulaştıklarında kiliselere dönüşür. Bunun sebebi, sektlerin ahlaki taleplerini toplumun geneliyle uyumlu hale getirerek gerilimi düşürme ihtiyacıdır. Böylelikle kiliseye tepkiyle doğan sektlerde de dönüşüm süreci başlar. Bu dönüşüm sürecinde muhafazakâr özü korumak isteyenlerde hoşnutsuzluklar başlar. Grup içindeki tartışmalar zamanla büyür ve grup bölünür. Geleneksel değerlere dönmeyi isteyenler, yeni bir sekt kurmak için ayrılır. Bu grup başarılı olursa, zamanla kiliseye dönüşecek ve tekrar bölünecektir. Böylece dinsel hareketlerin oluşumu, dönüşümü, bölünmesi ve yeniden doğuşlarının bir döngüsü ortaya çıkar.⁸ Stark, Niebuhr'un kilise-sekt döngüsünü açıklığa kavuşturarak geleneksel tipolojiyi yeniden kullanışlı hale getirdiğini ve sektlerin oluşum ve dönüşüm sürecini gerçekçi bir şekilde analiz ettiğini düşünür.⁹

Niebuhr gibi Bryan Wilson da sektleri, dünyaya bakış açıları açısından tasnif etmiş ve bir sektte bulunan özellikleri şu şekilde sıralamıştır: Sekt gönüllü bir birlikteliktir, bir ihtida tecrübesi vardır, dışlayıcı bir yapıya sahiptir, doktrinel, ahlaki ve kurumsal talimatlara karşı çıkanlar kovulur, sekt üyeleri aynı zamanda din adamıdır, sektler toplumun geneline ve devlete muhalif veya düşmanca bir tutum takınabilirler. Wilson, sekt hareketlerini *ihtidacı sektler*, *adventist sektler*, *içe dönük sektler* ve *gnostik sektler* olarak dörtlü bir tasnife tabi tutmuştur.¹⁰ Başka bir makalesinde bu tasnife *büyüselci*, *reformist* ve *ütopyacı* olmak üzere üç sekt biçimi daha ilave etmiştir.¹¹ Bu hareketler, seküler dünyayı

⁶ Roger Finke-Rodney Stark, "Religious Economies and Sacred Canopies: Religious Mobilization in American Cities, 1906", *American Sociological Review*, Cilt: 53, Sayı: 1, 1988, 41.

⁷ Rodney Stark-William S. Bainbridge, *The Future of Religion: Secularization, Revival, and Cult Formation*, (University of California Press, 1985), 100.

⁸ Roger Finke-Rodney Stark, *The Churching of America: 1776-2005: Winners and Losers in Our Religious Economy*, (Rutgers University Press, New Brunswick, 1992), 44-45.

⁹ Stark-Finke, Acts of Faith, 154, 203.

¹⁰ Bryan Wilson, "An Analysis of Sect Development", *American Sociological Review*, Vol. 24, No. 1 Feb., 1959, 5-6.

¹¹ Bryan Wilson, "A Typology of Sects", *Sociology of Religion*, ed. Roland Robertson, (Baltimore: Penguin, 1969), 368-370.

reddettikleri için sekt olarak adlandırılmıştır. Onun yaklaşımında kilise ve sekt kavramları, dinsel oluşumları sınıflandırmaktan öte bir anlam taşımaz.¹² Stark'a göre sekt tiplerinin bu şekilde çoğaltılması, dinsel grupları anlamamıza katkı sağlamaz. Başka bir ifadeyle bir dinsel grubu sekt olarak sınıflandırmak, grubun oluşumu veya geleceği hakkında hiçbir şey anlatmaz.¹³

Stark, dinsel hareketler teorisini oluştururken, görüşlerini ortaya koyduğumuz sosyal bilimcilerden hem yararlanmış hem de onları eleştirmiştir. Ona göre sosyal bilimciler, kilise ve sektlerin bizatihi kendileriyle ilgilenmelidir. Weber'in geliştirdiği tipolojik yaklaşım ve onu izleyen sosyal bilimciler, sadece kilise ve sekt tipolojisi üzerine odaklanmıştır. Bu nedenle de sosyologların geliştirdiği tipolojiler, dinsel hareketleri anlamamıza katkı sağlamamaktadır.¹⁴ Bu görüşüyle o, sosyal bilimcilerin ürettiği kavramsallaştırmaların aslında bir isimlendirmeden ibaret olduğunu ve dinsel hareketler hakkında yeni bilgiler sunmadığını ifade eder. Tarihsel fenomenleri isimlendirmek veya sınıflandırmak, onların ortaya çıkış sebepleri, gelişmeleri ve dönüşümleri hakkında herhangi bir bilgi sunmaz. Yeni teorilerin geliştirilmesiyle ancak yeni bilgilere ulaşılır.¹⁵ Stark, kendi geliştirdiği kavramsal şemanın böyle bir teori inşasına imkân verdiğini düşünür. Dinsel hareketler teorisinin geliştirilmesinde temel mesele, *dinsel bölünmelerin* sebeplerini ortaya çıkaracak sorular sorabilmektir. "Bölünmeler ve hizipleşmeler, hangi koşullar altında bir dinsel grubun ortaya çıkmasına zemin hazırlar? Yine bu bölünmeler, hangi koşullar altında seküler hareketleri üretir?" Dolayısıyla dinsel grupların gelişim ve dönüşüm seyirlerini anlayamazsak, ne kiliseden sekte, ne de sektten kiliseye dönüşüm sürecini anlayabiliriz.¹⁶

Stark, dinsel hareketler teorisinin inşasında kullanılacak kavramsal açılımların Benton Johnson'un yaklaşımında bulunduğunu ifade eder. Johnson, Swatos'un neo-Weberyan olarak adlandırdığı bir yaklaşımla,¹⁷ kilise-sekt tipolojisini gözden geçirmenin gerekliliği üzerinde durmuş ve tartışmayı sosyolojik çerçeveye çeken bir dizi yayın

¹² Rodney Stark, *Rise of Christianity: How the Obscure, Marginal Jesus Movement Became the Dominant Religious Force in the Western World in a Few Centuries*, (Harper Collins, 1997), 25.

¹³ Stark-Finke, Acts of Faith, 143. Dini grup tipolojilerinin daha detaylı bir tartışması için bkz. Lorne Dawson, "Kilise-Mezhep-Kült: Dini Grup Tipolojilerinin İnşası" Peter B. Clarke (ed.), *Din Sosyolojisi: Yaşadığımız Dünya*, İhsan Çapcıoğlu (çev. Ed.), (Ankara İmge Yay. 2012), 343-372.

¹⁴ Rodney Stark-William Bainbridge, "Of Churches Sects and Cults: Preliminary Concepts for a Theory of Religious Movements", *JSSR*, Cilt: 18, Sayı: 2, 1979, 121.

¹⁵ Stark, *Rise of Christianity*, 25-26.

¹⁶ Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 36.

¹⁷ William H. Swatos, "Church-Sect Theory", *Encyclopedia of Religion and Society*, (ed.) William H. Swatos, Peter Kivisto, Barbara J. Denison, James McClenon, (Altamira: Walnut Creek, 1998), 92.

yapmıştır.¹⁸ Johnson, Troeltsch'ün görüşünden yola çıkarak kilise-sekt dönüşümünü, dini hareketlerin toplumla uyum veya gerilim derecesine göre bir eksende düzenlemiştir. Buna göre dinsel oluşumlar içinde bulundukları çevreyi reddeden hareketlerden, kabul edenlere doğru bir eksen boyunca sıralanır. O, bir sekin çevresiyle gerilimli bir ilişki içinde olduğuna işaret etmiş, yaklaşımını şu tanımlamayla formüle etmiştir: “Kilise, var olduğu sosyal çevreyi kabul eden bir dinsel gruptur. Sekt ise, var olduğu sosyal çevreyi reddeden bir dinsel gruptur.”¹⁹

Johnson'un yaklaşımında ideal sekt bir kutupta, ideal kilise diğer bir kutupta yer alır. Dinsel oluşumları, kilise ve sekin yanı sıra *sekte-benzer* (sectlike) ve *kiliseye-benzer* (churchlike) olarak düzenleyen eksen, sürekli bir gerilim söz konusudur. Bu nedenle de Johnson'un bakış açısı, dinsel hareketlerin değişim yönünü belirlememize imkân verir. Dinsel gruplar, toplumla gerilimi düşürdüklerinde kilise hareketlerine, gerilimi arttırdıklarında da sekt hareketlerine dönüşürler.²⁰

Dinsel hareketler arasındaki farklılıkları tasvir ederken kullandığımız *gerilim* kavramı, Stark'ın teorisinde merkezi bir yer tutar. O, hem sektlerin hem de birazdan göreceğimiz kültlerin toplumla olan gerilimlerini tespit etmenin önemli olduğunu düşünür. Toplumla *gerilim*, kültlerin de bir niteliği olmakla birlikte, burada ele alacağımız gerilim kavramı, Johnson tarafından daha çok kilise-sekt kavramsallaştırması bağlamında kullanılmıştır. Kavram, Stark tarafından geliştirilmiş ve deneysel araştırmalarla da sınanıp doğrulanmıştır. Bu nedenle gerilim kavramını, kültürleri ele almadan önce tartışmanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Burada dinsel hareketlerin gerilim düzeyi ile ilgili yapacağımız tartışma, büyük oranda kültür için de geçerli olacaktır. Şimdi Stark'ın dinsel hareketleri birbirinden ayırmada anahtar olarak kullandığı gerilim kavramını ele alalım.

2. Dini Hareketleri Ayırmada Anahtar Kavram Olarak Gerilim

Stark, Johnson'un geliştirdiği bakış açısının, Niebuhr'un ortaya koyduğu kilise-sekt teorisindeki en önemli *gelişme* olduğunu düşünür. Johnson'un getirdiği yenilik, gerilim kavramını teorisinin merkezine yerleştirmesidir. Ona göre sektler çevreyle yüksek gerilimli, kiliseler ise düşük gerilimli hatta toplumla tam bir uyumun olduğu dinsel gruplardır. Grubun toplumla gerilim düzeyi düşük olursa, dinsel ve seküler meseleler arasında ayrım da azalır. Çünkü dinsel inançlar ve pratikler, toplumsal yaşamın her alanına hâkim olur. Gerilim yükselirse, toplumsal normlara karşı direnç geliştirilir. Grup, mensuplarının yaşam

¹⁸ Rodney Stark, “Church and Sect”, ed. Phillip E. Hammond, *The Sacred In A Secular Age*, (Berkeley: University of California Press, 1985), 140.

¹⁹ Benton Johnson, “On Church and Sect”, *American Sociological Review*, Vol. 28, No. 4, 1963, 543.

²⁰ Rodney Stark-William Bainbridge, *A Theory of Religion*, (New York Rutgers Uni. Press, 1987), 122.

biçimlerini, arkadaşlıklarını, boş zamanlarını nasıl geçireceklerini hatta giyinme tarzlarını bile belirleyerek toplumdan farklılaşmaya yönelebilir.²¹

Johnson, literatürde toplum-sekt gerilimini yansıtmak üzere kullanılan *reddetme* kavramını kullanmaz. Çünkü *reddetme* iki yönlü bir kavramdır ve sekt ile toplum arasındaki çift yönlü ilişkiyi gözden kaçırmamıza neden olabilir. Zira sektler, hem toplumu reddeder hem de toplum tarafından reddedilir. Stark, gerilim kavramının toplum ile dinsel grup arasındaki etkileşimi doğru bir şekilde yansıttığını düşünür.²² *Gerilim* kavramı, dinsel grup ile toplum arasındaki *farklılaşma*, *ayrılma* ve *düşmanlık* durumunu açığa çıkarmaya yöneliktir. Bütün dinsel gruplar, toplumla aralarındaki gerilim açısından bir eksene yerleştirilebilir. Bir dinsel grup, toplumun genelinden farklı inanç ve yaşam biçimine sahip değilse, toplumla arasında gerilim oluşturacak farklılıklar yoktur. Eğer toplum ile grup arasında yüksek gerilim oluşturacak ciddi ayrılıklar varsa, çatışma ve düşmanlıklar gelişebilir. Düşük gerilim düzeyinde ise, grup ile toplum arasında ayrım yapmanın çok zor olduğu bir uyum vardır.²³

Stark, Johnson'un gerilim kavramını daha anlaşılır hale getirmek için *alt kültürel sapkınlık* kavramını da kullanır. Bu kavram, toplumdan farklı bir alt kültür geliştiren ve bunu yaşamlarına hâkim kılan grupları tasvir etmek amacıyla kullanılır. Dolayısıyla *gerilim* ve *sapkınlık*, birbirinin yerine kullanılabilir kavramlar olarak belirlenir. Stark farklı çağrışımlara sebep olabileceğinden *sapkınlık* yerine *gerilim* kavramının tercih edilmesi gerektiğini ifade etse de, bazı eserlerinde sektleri tartışırken sapkınlık kavramını da kullanır.²⁴ Sapkınlığı, bir toplumdaki ortalama inanç ve davranışlardan ayrılma veya çoğunluk tarafından küçümsenen ve cezalandırılan bir davranış olarak tanımlayabiliriz.²⁵ Bu bakış açısıyla Stark, *A Theory of Religion*'da *sapkınlık* kavramına referansla sektleri tanımlar. Bu çalışmada kilise, geleneksel bir dinsel kurum, sekt ise geleneksel inanç ve pratiklerle uyum içinde olmayan *sapkın* bir dinsel grup olarak tanımlanır. Burada sapkınlık, kınanmayı, dışlanmayı hatta cezalandırılmayı göze alarak toplumsal normlardan *farklılaşmak* anlamına gelir. Stark *norm* kavramıyla da, toplumca istenilen veya yasaklanan davranışları belirleyen kuralları kasteder.²⁶ O, diğer bir çalışmasında, sektlerin hem

²¹ William Bainbridge-Rodney Stark, "Sectarian Tension", Review of Religious Research, Vol.22, No2, Dec. 1980, 105.

²² Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 48-49.

²³ Stark-Finke, *Acts of Faith*, 143-144.

²⁴ Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 49.

²⁵ Bainbridge-Stark, "Sectarian Tension", 108.

²⁶ Stark-Bainbridge, *A Theory of Religion*, 124.

yüksek *gerilimli*, hem de *ayrılıkçı* hareketler olduğuna vurgu yapar. Ona göre “sektler, dinsel gelenekteki yüksek gerilimli ve ayrılıkçı hareketlerdir.”²⁷

Sosyolojik bakış açısından *alt kültürler* olarak değerlendirilen sektlerin gerilim kavramı çerçevesinde analiz edilebileceğini gördük. Özetle, toplumun hâkim kültürüyle uyuşmayan bir kültür geliştiren grupların, Stark tarafından *alt-kültürel sapkınlık* olarak değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Toplum ile yüksek gerilim durumundaki grup, geleneksel sosyokültürel standartlardan farklılıklar gösterir. Standardı belirleyen hâkim gruba karşı düşmanlık besleyebilir ve bu sebeple hâkim gruptan ayrı bir yaşam tarzı oluşturabilir.²⁸ Şimdi Stark'ın *gerilim* kavramını tanımlamada kullandığı bu üç unsura daha yakından bakalım.

2.1. Farklılaşma

Johnson, “bağlıları üzerinde seküler çevrelerde yaygın normlardan *farklı* normları talep eden dinler, göreceli olarak *sekteryan* olarak sınıflandırılmalıdır” diyerek, gerilim ile sapkınlık arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. Dolayısıyla sekt kavramı, toplumda genel kabul gören normlardan sapmayı ve *farklı* değerleri benimsemeyi ifade eder. Diğer yandan mensuplarının toplumsal yaşama özgürce katılmasına izin veren dini grupların *kilise* olarak sınıflandırılması gerektiğini düşünür.²⁹ Alan araştırmaları, sekt tipi dini gruplar ile kilise mensupları arasında ahlaki konularda farklı görüşlerin ve yaşam tarzlarının olduğunu göstermektedir. Sektlerin toplumda kabul gören ahlaki standartlarla yetinmediği ve ilave ahlaki normlar belirlediği gözlemlenmektedir.³⁰

2.2. Düşmanlık

Sekt hareketleri, toplumun genelinden farklılaştıkları gibi zaman zaman topluma karşı düşmanlık da besleyebilir. Zira sektler, yozlaştığını düşündükleri kiliseleri terk ederek hakikati buldukları yeni bir oluşum başlatan ayrılıkçı hareketlerdir. Bir bireyin kendi inancını, hakikatin yegâne temsilcisi ve başka dinleri gayrı meşru olarak görmesi, sosyolojik literatürde *partikülerizm*³¹ kavramıyla ifade edilir. Stark'a göre partikülerist inanç, tavır ve tutumlar, alt-kültürlerin *özsayıgılarını* ve *düşük statülerini* telafi etmelerine imkân sağlar. James Coleman'ın da tespit ettiği gibi “her sekt, bir anlamda karşılıklı beğeni topluluğu”dur. Özellikle mensup oldukları topluluğu hakikatin temsilcisi ve kendilerini

²⁷ Rodney Stark-William Bainbridge, “American-Born Sects: Initial Findings”, JSSR, Vol. 20, No. 2, 1981, 131.

²⁸ Stark-Bainbridge, *A Theory of Religion*, 122.

²⁹ Johnson, “On Church and Sect”, 544.

³⁰ Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 54. Devamında alan araştırmalarına da atıf yapılmaktadır.

³¹ Charles Y. Glock -Rodney Stark, *Christian Beliefs and Antisemitism*, (Harper&Row, 1966), 20.

gerçek dindarlar olarak gören sekt üyeleri, bu karşılıklı beğeni için ahlaki ve düşünsel bir zemin oluşturur. Böylece kendilerinden olmayanları değersizleştirir ve ötekileştirirler.³²

2.3. Ayrılma

Dini grupların sosyal çevreyle yüksek gerilimleri, sadece düşünce ve sapkın davranış boyutunda kalmaz. Gerilim, sosyal ilişkilerde de kolaylıkla gözlemlenebilir. Sosyal yaşamın dejenere edici etkilerinden korunmak için şehir dışında uydu yaşam alanları oluşturarak kendilerini korumaya çalışan bazı gruplar da vardır. Mekânsal ayrılma durumu, sadece Hutteritler, Amişler ve Mormonlar'ın örneklediği bir tutum değildir. Günümüzde bazı yüksek gerilimli gruplar, toplumdan uzaklaşıp yeni yaşam alanları oluşturmayı denemektedir. Sektler, grup kimliğinin korunabilmesi için *dışarıdakilerle* ilişkileri sınırlayıp, *içerdekilerle* yakın ilişki kurmayı tercih eder. Pek çok sektte grup dışı evlilikler onaylanmaz. Böylelikle sekt mensupları, kendilerini toplumdan izole eden kapalı bir sosyal dünya inşa ederek, dışarıdan gelecek tehlikelerden korunur.

2. 4. Sektlerin Sosyal Reddi

Buraya kadar sekteryan grupların, üyelerini sosyo kültürel çevrenin ifsat edici etkilerinden korumak amacıyla, kendi dışındaki toplum kesimlerine karşı bilinçli ya da bilinçsiz bir düşmanlık ürettiğini göstermeye çalıştık. Fakat Stark'a göre toplum ile sekteryan gruplar arasındaki *gerilim* bundan ibaret değildir. Aynı zamanda toplumun geri kalanı da sektleri reddedebilir. Toplum tarafından reddedilme empirik olarak ölçülebilir. Alan araştırmaları, insanların geleneksel dinlere mensup dindarlarla bir arada yaşayabileceklerini gösteren yanıtlar verdiklerini, ancak kült mensuplarıyla bir arada yaşamayı reddetdiklerini göstermektedir.³³ Stark'a göre deneysel çalışmalar, gerilim kavramını kilise-sekt ekseninin düzenleyici ilkesi olarak kullanmayı meşru hale getirmektedir. Aynı zamanda bu çalışmalar, gerilimin ölçülebilir bir kavram olduğunu ve toplumdaki insanların önemli bir bölümünün geleneksel olmayan dinsel oluşumlara şüpheyile baktıklarını da göstermektedir.³⁴ Stark, geleneksel olmayan ve ayrılma veya bölünmelerle oluşmayan dinsel oluşumları *kültler* veya *yeni dinler* olarak isimlendirir. Şimdi onun dinsel hareketler tartışmasına en özgün katkısı olan kültlerle ilgili değerlendirmelerine yakından bakmaya çalışalım.

3. Yeni Dini Hareket Olarak Kültler

Dinler tarihi, dinsel grupların çoğunun Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve Hinduizm gibi büyük dünya dinlerinden ayrılma yoluyla meydana geldiğini gösterir.

³² Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 56.

³³ Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 61-62.

³⁴ Stark-Bainbridge, *TheFuture of Religion*, 65-67.

Sekt olarak adlandırdığımız bu tür ayrılıkçı hareketlerin dışında, özellikle modern dönemlerde ortaya çıkan çok sayıda *yeni* dinsel hareket vardır. Bazı sosyal bilimciler, bir dinden ayrılarak oluşmayan yeni dinleri de *sekt* olarak isimlendirmektedir. Fakat Stark'a göre bunlar, geleneksel dinlerden ayrılmadıkları için *yeni dinler* olarak analiz edilmelidir. Geleneksel kilise-sekt teorisi, bir dinsel grubun iç hizbi olarak başlayan *ayrılıkçı* hareketlere odaklandığı için küçük ve sapkın hareketleri ya göremez ya da görmezden gelir. Hâlbuki bir ana dinle bağlılık öyküsü olmayan, bir kültürel devamlılığa veya benzerliğe sahip olmayan ve ayrılıkçı olarak değerlendirilemeyecek dinsel hareketler de vardır.³⁵ Bu geleneksel bakış açısıyla günümüzde tartışma konusu olan astroloji, yoga, fal, bazı *izmler*, kehanet vb. gibi *dinimsi hareketleri* anlamada ve sınıflamada zorluklarla karşılaşırız. Bu nedenle ayrılıkçı dinsel grupların ortaya çıkış sebeplerini açıklamak için geliştirilen kilise-sekt teorisinin, *yeni dinlerin* anlaşılıp yorumlanmasında yetersiz kaldığını düşünen Stark, özellikle modern toplumlardaki gelişmeleri anlayabilmek için yeni kavramlara ihtiyaç duyulduğunu ifade eder.³⁶

Din sosyolojisinde *kült* kavramı, ilk olarak *mistisizm* ile ilişkili olarak kullanılmıştır. Howard Becker, Troeltsch'ün mistisizm kavramını sosyolojik bir perspektiften yorumlamış ve *kült* olarak yeniden isimlendirmiştir. Swatos da modern dönemde ortaya çıkan kültlerin analizinde kilise-sekt tipolojisinin yetersiz kaldığını düşünür.³⁷ Tınaz'a göre dinsel grupların sosyolojik bakış açısıyla ele alındığı ilk çalışmalarda kilise-sekt tipolojisi bağlamında ele alınan kültler, modern çalışmalarda sektler ve yeni dini hareketler bağlamında incelenmektedir.³⁸ Stark, kültlerin kilise-sekt tipolojisinden ayrı, *yeni dini hareketler* bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. Kültler, bazı yönlerden sektlerle benzerlik gösterebilir de, tarihsel bir dinden koparak oluşmadıkları için farklı özelliklere sahiptir.

Stark'a göre kültler, geleneksel dinlerin baskısının azaldığı modern çoğulcu toplumlarda ve özellikle mahalle baskılarının görülmediği büyük şehirlerde sıklıkla ortaya çıkan bir olgudur. Kültler, bazen toplu intihar gibi sansasyonel toplumsal olaylarla bazen de astroloji ve yoga gibi popüler kültürün öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Stark, kültler üzerine bir çalışmada Amerikan toplumunda 501 farklı kültün faaliyet gösterdiğini tespit etmiştir. Modern toplumlarda küçümsenemeyecek oranda sempaticana ve taraftara ulaşan yeni dinler, sosyolojik araştırmalara yeterince konu olmamakta ve

³⁵ Stark-Bainbridge, "Of Churches Sects and Cults", 124-125, Rodney Stark- William Bainbridge, *Religion, Deviance and Social Control*, (New York: Routledge, 1997), 104.

³⁶ Stark-Bainbridge, "Of Churches Sects and Cults", 117-118.

³⁷ William H. Swatos, "Church-Sect and Cult: Bringing Mysticism Back In", *Sociological Analysis*, Vol. 42, No. 1, Spring, 1981, 17.

³⁸ Tınaz, "A Social Analysis of Religious Organisations", 80-81.

hatta ihmal edilmektedir. Zira pek çok sosyolog kültleri, geleneksel dinlerin önemsiz birer taklidi olarak değerlendirmektedir. Oysaki ilk ortaya çıktıklarında büyük dinler de hâkim kültürel yapı tarafından sapkın ilan edilmiştir. Sosyal bilimcilerin kült oluşumunu ihmal etmesinin diğer nedeni de, yeni bir dinin başlangıcı üzerine deneysel araştırma yapmanın zor olmasıdır. Bir sosyal bilimcinin, doğum sancıları çeken yeni bir dinin, gelecekte büyük dünya dinlerinden biri haline gelip gelmeyeceğini öngörmesi mümkün değildir.³⁹

Stark'a göre sosyolojik açıdan kültlerin araştırılması, aynı zamanda büyük dünya dinlerinin kökenlerinin anlaşılması açısından da önem arz etmektedir. Dünya dinlerinin ortaya çıkış koşullarını, yayılma ve büyüme şartlarını anlamak istersek, ilginç kültlerin karmaşık ve gizemli dünyasına çevirmek durumundayız. Çağdaş dünyada birçok dini veya dinimsi öğeler taşıyan yeni oluşumlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle de çoğulcu serbest dinsel pazarın egemen olduğu toplumlarda, birileri her an yeni bir dinsel fikir yaratma veya keşfetme özgürlüğüne sahiptir. Bu oluşumlar fikirlerini kabul edecek bir kitleye ulaştıklarında kolaylıkla örgütlenebilir. Bu tür gruplar, başarılı oldukları takdirde kült hareketlerine dönüşebilir.⁴⁰ Stark, kült oluşumunun iki aşamalı bir yenilik sürecinde meydana geldiğini düşünür. İlk olarak yeni dinsel fikirler icat edilir, ikinci olarak da bu fikirler bazı insanlarca benimsenir.⁴¹ Elbette farklı veya yeni dinsel fikirler geliştirenlerin tamamı, yeni bir din kurma peşinde değildir. Yeni bir dinsel fikir, toplumsal bir harekete dönüşmedikçe, bir dinsel hareketten de bahsedilemez. Sosyolojik açıdan başarılı kült oluşumu, kült kurucusunun yeni dinsel fikirleriyle insanları ikna ettiği ve bunu toplumsal bir harekete dönüştürdüğü süreçtir.⁴²

Kült kavramını bütünüyle teknik ve değerden uzak bir şekilde kullandığını⁴³ ifade eden Stark, kültleri “yeni inanç ve pratiklere sahip, sapkın dinsel organizasyon” olarak tanımlar.⁴⁴ Kirman da bazı teolojik tanımlarda kült kelimesinin *yargılayıcı* ve *aşağılayıcı* çağrışımlar içerecek şekilde kullanıldığını işaret etmekte ve bu durumun sosyal bilimlerin değer yargılarından uzak olma ilkesiyle ters düştüğünü ifade etmektedir.⁴⁵ Stark'ın bakış açısında kültler, sosyolojik açıdan tanımı gereği sapkındır. Sapkın davranışı normal davranıştan ayıran şey, toplumun geneli tarafından paylaşılmamasıdır.

Toplumlar, dinsel sapkınlığa karşı uyguladıkları baskılar açısından da farklılaşır. Tekelci bir dini yapının egemen olduğu ve sosyal yaşamın buna göre düzenlendiği

³⁹ Stark-Bainbridge, *A Theory of Religion*, 155-156.

⁴⁰ Stark, *Religion Deviance Social Control*, 104.

⁴¹ Stark-Bainbridge, *A Theory of Religion*, 156.

⁴² Bainbridge-Stark, “Cult Formation Three Compatible Models”, 283.

⁴³ Stark, *Religion Deviance Social Control*, 104.

⁴⁴ Stark-Bainbridge, *A Theory of Religion*, 157.

⁴⁵ Kirman, *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*, 49-53.

toplumlarda kltler, daha fazla baskıya maruz kalmakta, toplumsal ve hukuksal yaptırımlarla faaliyet alanları daraltılmaktadır. Fakat baskı ve tehditlerin, insanların farklı dinsel fikirler retmelerini veya dinsel yenilikleri tamamen engellediği dşnlmemelidir. Kltlerin kolaylıkla ortaya ıktığı, taraftar bulduğu ve yayıldığı Amerika'da bile bu tr hareketler ciddi baskılarla karşılaşmış, uzun sren tartışmalardan sonra tolere edilmeye başlanmıştır.⁴⁶ Bu hareketler uzun zaman hakarete, alaya maruz kalmış, adli takibe uğramış, bazen de şiddetle karşılaşmıştır. Hatta dnyanın pek ok lkesinde faaliyet gsteren kltlerin ynetici kadrolarının oğu ya hapse girmiş, ya da srgn edilmiştir. Din kurucuları mahkemelerde dolandırıcılıktan yargılanmış ve tutuklanmıştır. Bunlardan bir kısmının gerekten dzenbaz ve şarlatan olmaları ayrı bir tartışma konusudur.⁴⁷

Din sosyologları, tekelci bir dinsel yapının olmadığı toplumlarda, dinsel farklılaşmaların veya yeni dinlerin ortaya ıkışının greceli olarak daha az baskıyla karşılaştığını tespit etmişlerdir. Zira hkim bir din olmayınca, oğulcu pazarda btn dinsel gruplar kendilerini mşterinin himmetine muhta bir dinsel firma olarak grr. Bundan dolayı da dinsel grupların hoşgr ortamını yaygınlaştıran normları desteklemesi kendi ıkarlarınadır. Modern toplumlarda dinin kiliseden ayrılması ve toplumsal hayatın seklerleşmesiyle, dinsel farklılıkların bir nebze de olsa baskıdan kurtuldukları ve yeni dinlerin ortaya ıkışının kolaylaştığı ifade edilmektedir.⁴⁸

3.1. Kltlerin Ortaya ıkış Sebepleri

Yeni dinlerin ortaya ıkıp kabul grmesinde toplumların sosyal btnleşmesi, yaşanan krizler, dnşmler ve geleneksel dinsel kurumların direnci nemli rol oynar. Toplumsal btnleşmenin zayıf olduğu toplumlarda, kltler daha kolay hareket alanı bulur. Birbiriyle zayıf bağlara sahip insanlardan oluşan toplumlarda, kltlerin ortaya ıkması ve yayılması daha kolaydır. İnsanların toplumla ve messes dinle bağları gl olursa, yeni klt oluşumlarına katılmaları zorlaşır. Aynı şekilde toplumla gl bağlarının olması, bireylerin klt yeleriyle gl bağlar kurmalarına da engel olur. Birazdan greceğimiz zere modern oğulcu toplumlarda kltlerin yayılması, istikrarlı geleneksel toplumlara gre daha kolaydır.⁴⁹

Toplumların yaşadığı değişim, dnşm ve kriz dnemleri, aynı zamanda kltlerin doğup geliştiği zamanlardır. Doğal felaketler, ekonomik kşler, savaşlar, başka kltrler ve toplumlarla etkileşim veya sosyal işleyişin bozulmasından kaynaklanan diğer nedenler,

⁴⁶ Stark-Bainbridge, *A Theory of Religion*, 187-188.

⁴⁷ Charles Y. Glock-Rodney Stark, *Christian Beliefs and Anti-Semitism*, (Harper&Row, 1966), 84-85.

⁴⁸ Stark-Bainbridge, *A Theory of Religion*, 207.

⁴⁹ Rodney Stark-Lyne Roberts, "The Arithmetic of Social Movements: Theoretical Implications", *Sociological Analysis*, Vol. 43, No. 1, Spring 1982, 62; Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 359-360.

geleneksel dinsel sistemi derinden etkileyebilir. Dinler tarihi, böyle şartların yeni dinler için bir fırsat olduğunu hatta yeni dinlerin böyle zamanlarda doğup geliştiğini ortaya koymuştur. Modernite toplumları dönüştürerek kültler için yeni pazar fırsatları sunmuştur. Stark, sekülerleşme teorisyenlerinden ayırır ve modern çoğulcu toplumlarda dinin yok olacağı kehanetine meydan okur. Ona göre geleneksel dinler zayıflayabilir, ancak onların bıraktığı boşluğu yeni dinler doldurur. Bu sebeple de kültlerin geleneksel inançların zayıfladığı durumda ortaya çıktığını düşünür. Başka bir ifadeyle müesses din, değişen toplumsal koşullarda bireylerin ihtiyaçlarını karşıladığı sürece, yeni din arayışı olmaz. Modern zamanlarda kültlerin çoğalması, hem sosyal bütünleşmenin hem de hâkim dinsel kurumların toplumu kuşatma güçlerinin zayıflamasından kaynaklanır. Sekülerleşme süreciyle birlikte hayatı düzenleyen kadir-i mutlak bir Tanrı anlayışının terk edilmesi, insanların inançlarının altını oymuştur. Toplamların anlam dünyalarında kapsamlı değişiklikler meydana geldiğinde, yeni anlam sağlayıcılara veya daha tatmin edici dinsel söylemlere yönelim artar.⁵⁰

Stark'ın argümanını destekleyen önemli bir örnek de Pasifik kıyılarındaki kült oluşumlarıdır. Ona göre araştırmacılar, Pasifik kıyılarındaki kültlerin yoğunlaşmasının sebebini, bölgedeki kiliseleşme oranının düşük olmasına bağlarlar. Ancak insanların kiliselerden uzaklaşmaları, dini terk ettikleri anlamına gelmez. Aksine insanlar, doğaüstüne inanmaya devam ederken de kiliselerden uzaklaşabilirler.⁵¹ Stark, sekülerleşmenin geleneksel dinlerde yarattığını problemlerin farkındadır, ancak insanoğlunun nihai anlam sorularına cevap arayışının devam edeceğini düşünür ve yeni dinlerin bu sorulara cevaplar olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer.

Yeni dinsel hareketlere üyelik konusunda farklı kesimler farklı tepkiler verir. Alan araştırmaları, kültlerin daha çok gelir düzeyi yüksek üst sınıflar arasında talep gördüğünü ortaya koymaktadır. Alt sınıflara göre yeniliklere daha açık olan varlıklı kesimler, modern toplumlarda kültlerin yayıldığı sosyal iklimin taşıyıcısı ve destekçisidir. Kültler, kendilerine sempatican hale getirdikleri veya devşirdikleri zümrenin sahip olduğu güçlü sosyal ilişki ağlarıyla, yeni dinsel fikirlerin yayılmasında öncü rolü oynarlar. Alt toplumsal sınıflara göre daha geniş, etkili sosyal ağlara ve kitle iletişim araçlarına sahip olan elitler, kültürel yenilikleri ve yeni dinsel fikirleri teşvik ederler.⁵² Kültlere katılanların bireysel hikâyelerine baktığımızda, *dine ilgisi düşük* ailelerde yetiştikleri ve dinsel pratiklerin pek yerine getirilmediği toplumsal kesimlerden geldikleri söylenebilir. Dindar ailelerden

⁵⁰ Stark-Roberts, "The Arithmetic of Social Movements", 63.

⁵¹ William S. Bainbridge-Rodney Stark, "Client and Audience Cults in America", *Sociological Analysis*, Vol. 41, No. 3, 1980, 200.

⁵² Stark-Bainbridge, *A Theory of Religion*, 236-237.

gelmeyen ve hayatlarında dini referanslara pek yer vermeyen bireyler, yeni fikirlere veya hareketlere daha açık olur. Çünkü bir dine inananlar, yeni bir din arayışına girmezler.⁵³

Özetle söyleyecek olursak hem kültler hem de sektler, *sapkın* dinsel oluşumlardır ve etraflarındaki sosyokültürel çevreyle yüksek gerilim durumundadır. Sektler, dini bir gelenekle teolojik ve sosyolojik bağlara sahiptir. Dinsel bir hareketin sekt olarak adlandırılabilmesi için, başka bir dinsel oluşumdan ayrılan kişilerce kurulması gerekir. Bundan dolayı sekt terimi, sadece bir dinden kopan hareketler için kullanılabilir. Burada Stark, Niebuhr'un kilise-sekt teorisine önemli bir katkı yapar. Stark'a göre sektler, Niebuhr'un ileri sürdüğü gibi bir kiliseden ayrılmak zorunda değildir. Bu yaklaşım bizi tekrar tipolojik yaklaşımın yarattığı problemlerle karşı karşıya bırakır. Çünkü sektler, hem kiliselerden hem de başka sektlerden koparak oluşabilir. Sektler ayrılıkçı gruplar oldukları için kendilerini yeni bir din olarak sunmak yerine, kadim bir dinsel geleneğin devamı olarak gösterirler. Bunlar ana grubu yeni bir din oluşturmak amacından ziyade, özünden uzaklaştığını düşündükleri eski geleneği yeniden ihya ve inşa etmek gayesiyle terk ederler. Örneğin Luther, Katolik kilisesine karşı yeni bir kilise kuracağı iddiasıyla protesto hareketini başlatmamış, günaha batmış kiliseyi yeniden inşa etmek amacıyla yola çıkmıştır. Kültlerin ise, tarihsel veya müesses bir dinsel oluşumla bağları yoktur, onlar topluma *yabancı* ve *yeni* oluşumlardır.⁵⁴

Kültlerin çoğu, din olarak nitelendirebileceğimiz olgunlaşmış ve gelişmiş bir teolojik düşünceye sahip değildir. Bazıları yoga, meditasyon, fal ve büyü gibi işlerle uğraşır. Stark kültürleri, organizasyon biçimlerine veya hitap ettikleri kişilerle ilişkilerine göre ayırmış ve şimdi daha yakından inceleme fırsatı bulacağımız üç tip kült oluşumu tespit etmiştir.

3.2. İzleyici Kültleri

İzleyici kültürleri, diğer kült çeşitlerine göre en yaygın fakat örgütlenme açısından en zayıf kült formudur. Bu yönüyle de izleyici kültürlerinin dinsel oluşumlara en uzak kült tipi olduğunu ifade etmek mümkündür. İzleyici kültürlerine ilgi duyanların çoğu, kitle iletişim araçları vasıtasıyla bir araya gelir ve iletişimlerini de bu yolla sağlarlar. Kült takipçileri bazen dergi, gazete ve web sitelerindeki astroloji köşelerini takip ederler. Yine bazıları çeşitli isimler altında organize edilen seminerlere katılır, kültürle ilgili yayınların bolca bulunduğu kitapçılara gider veya kült konular üzerine düzenlenen tartışma gruplarına katılırlar. Birbirleriyle ilişki kurmaya çalışan kült takipçileri arasında zayıf düzeyde de olsa örgütlenme biçimleri görülebilir. Fakat bu tür faaliyetleri sistematik bir

⁵³ Stark, *Religion, Deviance and Social Control*, 105.

⁵⁴ Stark-Bainbridge, "Of Churches Sects and Cults", 125.

biçimde düzenleyen kurumsal bir yapı oluşturmazlar. Burada üyelik, çoğunlukla bir tüketici faaliyeti olarak devam eder.⁵⁵

İzleyici kùltlerinin özelliklerinden bir tanesi de kùlt takipçisinin aynı anda birçok kùlte ilgi duyabilmesidir. İzleyici kùlt takipçileri, herhangi bir sabiteye sadakat göstermek zorunda değildir. Aynı anda hem astroloji, hem yoga hem de uzaylılarla ilgili literatürü takip edebilir ve bu yönde inanç geliştirebilirler. Kùlt çevrelerinde tedavülde olan dinsel, mitolojik ve yarı bilimsel kavramlar, bir dinsel amentünün parçaları olarak kabul edilmez. Bu kavramlar, kùlt çevrelerinde serbestçe ve birbirinden bağımsız bir şekilde dolaşır.⁵⁶

İzleyici kùltleri bazen evrenin ve insanın tabiatı hakkında kapsamlı iddialarda bulunabilirler. Yoga, meditasyon ve astroloji, insanların dünya görüşleri açısından önemli sonuçlar doğurabilir. Bu yüzden de müesses dinler zaman zaman bu tür konularda tepkilerini gösterir. Bu tür kapsamlı inançlar, izleyici kùltlerini gerçek dine dönüştüremezler. Çünkü ortada belirli bir amentüye bağlanmış organize bir grup yoktur. Kùlt takipçilerinin bağıllık dereceleri de birbirinden farklıdır. Tam zamanlı katılım gösteren takipçiler olduğu gibi, kùlt fikirlerini kafa dağıtma, boş zaman aktivitesi ve eğlence kaynağı olarak görenler de vardır.⁵⁷

3.3. Müşteri Kùltleri

Stark ve Bainbridge, "Of Churches, Sects and Cults" adlı makalelerinde, dışlayıcı olmayan dinsel grupları karakterize etmek amacıyla *müşteri kùltleri* kavramını geliştirdiler. Bu isimlendirmeye kùltlerdeki üretici ve tüketici ilişkisinin, rahip ve kilise üyeleri arasındaki ilişkiden ziyade, satıcı ve müşteri arasındaki ilişkiye benzediğini vurgulamaya çalıştılar.⁵⁸ Burada Durkheim'in büyü hakkında ortaya koyduğu görüşlerden yararlandıkları gayet açıktır. Durkheim, büyücü ve danışanlar arasında dindeki gibi sürekli bağların bulunmadığını vurgulamıştır. Büyücülerin müşterileri vardır, kiliseleri yoktur. Müşteriler arasında ilişki olmadığı gibi, çoğu zaman birbirilerini de tanımazlar. Aynı şekilde bazı kùltlerde, müşterilerin kùltlerle ilişkileri de genellikle tesadüfi ve geçicidir. Müşteri kùltlere mensup bireylerin sağlam ve kalıcı ilişkiler yerine geçici bağlar kurması, insanların falcılar ve büyücülerle ilişkilerine bakılarak ortaya konulabilir. İnsanlar, bir problemin çözümünde falcılar ve büyücülere müracaat etmekte, belli bir ücret karşılığında hizmet satın almaktadır. Bu alışverişten sonra da ilişkilerini sürdürmezler. Müşteri kùltleri, kùlt hareketlerine dönüşme potansiyeline sahip olduğu için sosyologların ilgisine

⁵⁵ Stark-Bainbridge, "Of Churches Sects and Cults", 126.

⁵⁶ Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 210.

⁵⁷ Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 209-212.

⁵⁸ Stark, *Rise of Christianity*, 205.

mazhar olmaktadır. Bütünüyle gelişmiş bir dine dönüşen büyüsel terapi kültürlerinin en bilinen örneği *Scientoloj*dir.⁵⁹

Müşteri kültürleri, büyük dünya dinlerinde olduğu gibi insan ve evren hakkında genel açıklamalardan ziyade daha dar dünyevi açıklamalar yaparlar. Bu sebeple de genellikle dinlerle değil, sağlık veya psikiyatrik sektörlerle rekabet ederler. Başka bir deyişle müşteri kültürleri, takipçilerinin belirli fiziksel ve duygusal problemlerine çözüm önerileri sunar veya ekonomik durumlarını, sosyal yeteneklerini geliştirmeyi vaat ederler. İnsan yaşamının varoluşsal problemlerine kapsamlı çözümler sunmazlar. Çünkü müşteri kültürleri, belirli ve sınırlı problemler üzerinde odaklanır. Müşteri kültürleri, büyük ve istikrarlı organizasyonlar kurup, müşterilerinin uzun dönemli bağlılık göstermelerini de talep etmez⁶⁰

Görüldüğü üzere Durkheim'in büyü ve din arasında yaptığı ayrım, burada müşteri kültürleri ve kült hareketlerini birbirinden ayırmada kullanılır. Müşteri kültürleri, cennetten arsa, köşk satmak gibi *dolandırıcılık* faaliyetlerine girmedikleri sürece toplumsal tepki çekmez. Ayrıca müşteri kültürleri, geleneksel dinlerin hâkim olduğu yerlerde de pek faaliyet göstermez. Zira onlar, liberal ve yenilikçi fikirlerin prestij kaynağı olduğu pazarlara hitap ederler. Bu sebeple de sosyo-ekonomik açıdan varlıklı toplumsal tabakalarda daha fazla müşteri bulurlar. Anlaşılacağı üzere bu kültürler, biraz da müşterilerinin sosyal statüleriyle korunup faaliyetlerine devam eder. Örneğin Spritüalistler, toplumda ve özellikle medyadaki konumlarından dolayı güçlü bir muhalefetten korunurlar.⁶¹

3.4. Kült Hareketleri

Kült hareketleri, geliştirdikleri düşünsel ve eylemsel modellerle dine dönüşme potansiyeli taşıyan kült formudur. Bu sebeple de kült hareketleri sosyokültürel çevreleriyle göreceli olarak yüksek gerilimdedir. Kült hareketleri, geleneksel inançlara referansta bulunmaz ve yeri geldiğinde toplumdaki hâkim dinsel dünya görüşüne meydan okumaktan da çekinmez. Zira yeni bir dinsel dünya görüşü oluşturma gayretinde olduklarından dolayı da sekt hareketlerinden kolaylıkla ayrılırlar.⁶² Kült oluşumları arasında sadece kült hareketlerinin tam anlamıyla dinsel niteliklere sahip olduğunu ifade etmeliyiz. Nitekim Stark kült hareketlerini, yeni dinler kategorisine dahil eder ve bu yüzden de bu tür oluşumlara daha fazla ilgi gösterir. Dinsel alanda ortaya çıkan

⁵⁹ Rodney Stark-William S. Bainbridge, "Secularization and Cult Formation In TheJazz Age", *JSSR*, Vol. 20, No. 4, Dec., 1981, 368, Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 212.

⁶⁰ Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 212.

⁶¹ Stark-Bainbridge, "Of Churches Sects and Cults", 128.

⁶² Stark-Bainbridge, *The Future of Religion*, 211.

yeniliklerin nasıl oluştuğunun yanı sıra, söz konusu yeni dinlerin başarı veya başarısızlığını sağlayan koşulların da kült hareketlerinin incelenmesiyle kolaylıkla ortaya konulabileceğini düşünür.⁶³

Kült hareketlerini, bir anlamda din sosyolojisinin laboratuvarı olarak da düşünebiliriz. Sosyologlar, başarılı büyük dinlerin doğuşu hakkındaki bilgilerini, tarihsel araştırmalardan temin etmektedirler. Fakat kült hareketleri, onlara canlı ve oluşum halindeki verileri sunmaktadır. Bu laboratuvara giren din sosyoloğu, farkına varmadan belki de geleceğin büyük dinlerinden birinin oluşum sürecine tanıklık etmektedir.

Kült hareketleri, bulundukları toplumda doğmuş veya ithal edilmiş olabilir. Örneğin Budizm, Çin ve Japonya'ya Hindistan'dan gelmiştir. Benzer şekilde Hristiyanlık Avrupa'ya sonradan bir kült hareketi şeklinde girmiş, yayılmış ve zamanla hâkim dine dönüşmüştür. Sosyolojik olarak baktığımızda, bugün de başarılı bir şekilde taraftar toplayabilen yeni dinsel fikirler, bütünüyle yeni dinler ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir.⁶⁴

Kültler, kült hareketlerine dönüşmedikçe, çevreleriyle düşük gerilimde kalmak isterler. Bu yüzden kült takipçiliği, düşük riskli bir aktivite hatta bir hobi gibi sunulur. 1976 tarihli Gallup araştırmasında, Amerikalıların %22'sinin astrolojiye inandığı tespit edilmiştir. Birçok insan gazete ve dergilerdeki astroloji köşelerini okuyarak güne başlamaktadır. Son zamanlarda televizyonlarda da astrolojiyle ilgili programların çoğaldığını hatta bütünüyle astrolojik yayın yapan müstakil kanalların varlığını gözlemlemekteyiz. Belki de bu yüzden astrolojiye çok az eleştiri yöneltilmekte ve din adamları, astroloji kültürünü görmezden gelmektedir. Kültler, hobi, boş zaman değerlendirme aktiviteleri olmaktan uzaklaşıp dinsel hareketlere dönüşme emareleri göstermeye başladığında, çevrelerinden tepki görmeye başlar. Örneğin Transandantal Meditasyon, medyada son derece yararlı bir eğitim programı olarak sunulur. İnsanları rahatlattığı, kişisel gelişim sağladığı ve sorunların çözülmesinde yardımcı olduğu ifade edilir. Dolayısıyla yoga ve meditasyon *eğitim* ve *spor faaliyeti* olarak görüldüğünde fazla tepki çekmez fakat bir dinsel harekete dönüştüğünde, hem toplumsal hem de kamusal tepki artar. Bugün hem ebeveynlerin hem de kamusal tepkilerin odağı, müşteri veya izleyici kültürlerinden ziyade bu tarz kült hareketleridir.⁶⁵

Stark, izleyici ve müşteri kültürlerinin daha genel ve soyut açıklamalar yapmaya başladıklarında kült hareketlerine dönüştüklerini tespit eder. Zira bu kültürler, ilk iki tipin

⁶³ Stark-Bainbridge, "Of Churches Sects and Cults", 126-127.

⁶⁴ Rodney Stark, *Rise of Mormonism*, ed. Reid L. Neilson (New York: Columbia University Press, 2005), 99.

⁶⁵ Stark-Bainbridge, "Churches Sects and Cults", 128.

yetersizliklerini süreç içinde tamamlayarak insanların nihai anlam sorularına cevap verecek şekilde yeniden organize olurlar. Başlangıçta varsayım, öneri veya alternatif biçiminde sunulan düşünceler, zamanla teolojik bir renge bürünür. Özetle söyleyecek olursak izleyici kültürleri, daha çok mitolojik açıklamalar sunar. Müşteri kültürleri ise, bu mitolojiye büyü ilave ederler. Kült hareketleri ise, bu unsurlara teolojik bir renk vererek gerçek din haline dönüşür. Başka bir ifadeyle bütün kültürler, nihai anlam sistemleri olarak işlev görmedikleri için tam anlamıyla din değildir. Fakat kültür hareketleri, dine dönüşme potansiyelini taşımaktadır.⁶⁶

Sonuç

Stark, Weber'le başlayan kilise-sekt tipolojisinin yetersizliklerini ortaya koymuş ve Johnson'un *gerilim* kavramını teorisinin merkezine yerleştirmiştir. Ona göre kilise-sekt teorisinin merkezinde, sosyo-kültürel çevreyle gerilim bulunur. Dolayısıyla bu bakış açısından sektler, dinsel gelenekteki yüksek gerilimli ve ayrılıkçı gruplar, kiliseler ise düşük gerilimli geleneksel dinsel gruplardır. Stark'ın dinsel gruplar tipolojisine en önemli katkısı kültürleri, yeni dinsel hareket olarak incelemesidir. Zira o, kültür hareketlerinin kilise-sekt tipolojisinden ayrı, *yeni dinler* bağlamında ele alınması gerektiğini ileri sürer. Kültür bazı yönlerden sektlerle benzerlik gösterebilir de, bir dinsel gelenekten koparak meydana gelmedikleri için farklı özelliklere sahiptir. Bazı sosyologların yeni dinleri de *sekt* olarak isimlendirmesindeki yanlışlığa işaret eden Stark, bu tür hareketlerin bir ana gelenekten ayrılarak oluşmadıklarına dikkat çeker. O, ayrılıkçı dinsel hareketlerin meydana geliş nedenleri üzerinde odaklanan teorilerin, *yeni dinler* hakkında hiçbir şey söyleyemeyeceğini düşünür.

Sektler, geleneksel dinsel değerlere dönmeyi arzuladıklarından referansları da geçmiş *altın çağlar*dır. Kültürler ise, kendilerine yaşam alanı açabilmek için yeni referanslar kullanır ve çağdaş dünyanın normlarına uygun bir dinsel söylem iddiasındadır. Sektler, yeni bir dinsel kültürün yayılmasını gerektirmeyen karizmatik bir liderle göreceli olarak mahrumiyet içindeki kişilere seslenir. Kültürler ise ister istemez yeni bir kültürün yayılmasına gerek duyarlar. Çoğulcu bir dinsel pazarın varlığı, aynı zamanda onların en önemli meşruiyet kaynağıdır. Berger'in, geleneksel dine mesafeli seküler elitler olarak vurguladığı toplum kesimleri de kültürleri açık veya örtük biçimde desteklerler. Medya, her zaman Hintli bir *guruyu*, geleneksel dinin temsilcisi bir din adamına tercih eder.

Mensup olunan din, insanların manevi ihtiyaçlarına cevap verdiği sürece, yeni bir din arayışına gerek kalmaz. Modern toplumlarda kültürlerin sayıca artması ve bireylerce

⁶⁶ Stark-Bainbridge, "Of Churches Sects and Cults", 126-127.

kabul görmesi, hem sosyal bütünleşmenin hem de geleneksel dinlerin zayıflamasından kaynaklanır. Toplumsal hayatın sekülerleşmesine paralel olarak teologlar marifetiyle dinin içeriden sekülerleştirilmesi de insanları yeni dinsel arayışlara yöneltmiştir. 21. yüzyılda yaşadığımız hızlı dönüşümler ve giderek çoğulculaşan şehir yaşamının da insanları yeni arayışlara sevk ettiğini gözlemliyoruz. Bu sebeple toplumların anlam dünyalarında kapsamlı dönüşümlerin olması, insanları yeni anlam sağlayıcılara veya daha tatmin edici dinsel söylemlere açık hale getirir. Bu da bize, yeni dinsel hareketlerin dinsel pazarda giderek pay sahibi olmalarının nedenlerini açıklar.

Kaynakça/References

Akyüz, Niyazi – Çapcıoğlu, İhsan. “Dini Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dini Hareketler”, Ed. Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Ankara 2012.

Bainbridge, William - Stark, Rodney. “Client and Audience Cults in America”, *Sociological Analysis*, Vol. 41, No. 3, Autumn, 1980.

Dawson, Lorne. “Kilise-Mezhep-Kült: Dini Grup Tipolojilerinin İnşası” Peter B. Clarke (ed.), *Din Sosyolojisi: Yaşadığımız Dünya*, İhsan Çapcıoğlu (çev. Ed.), Ankara: İmge Yay. 2012.

Glock, Charles - Stark, Rodney. *Christian Beliefs and Antisemitism*, Harper&Row, 1966.

Finke, Roger - Rodney Stark. “Religious Economies and Sacred Canopies: Religious Mobilization in American Cities, 1906”, *American Sociological Review*, Cilt: 53, Sayı: 1, 1988.

Finke, Roger – Stark, Rodney. *The Churching of America: 1776-2005: Winners and Losers in Our Religious Economy*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1992.

Johnson, Benton. “On Church and Sect”, *American Sociological Review*, Vol. 28, No. 4, Aug., 1963.

Kirman, Mehmet Ali. *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*, Ankara: Birleşik Yay, 2010.

Stark, Rodney – Bainbridge, William S. “Of Churches Sects and Cults: Preliminary Concepts for a Theory of Religious Movements”, *JSSR*, Cilt: 18, Sayı: 2, 1979.

Stark, Rodney – Bainbridge, William S. “Towards a Theory of Religion: Religious Commitment” *JSSR*, Cilt: 19, Sayı: 2, 1980.

Stark, Rodney – Bainbridge, William S. “American-Born Sects: Initial Findings”, *JSSR*, Cilt: 20, Sayı: 2, 1981.

Stark, Rodney – Bainbridge, William S. “Secularization and Cult Formation İn The Jazz Age”, *JSSR*, Vol. 20, No. 4, Dec., 1981.

Stark, Rodney - Lynne, Roberts. "The Arithmetic of Social Movements: Theoretical Implications", *Sociological Analysis*, Cilt: 43, Sayı: 1, 1982.

Stark, Rodney. "Church and Sect", *The Sacred In A Secular Age: Toward Revision in the Scientific Study of Religion*, Ed. Phillip E. Hammond, University of California Press, Berkeley, 1985.

Stark, Rodney – Bainbridge, William S. *The Future of Religion: Secularization, Revival, and Cult Formation*, University of California Press, 1985.

Stark, Rodney – Bainbridge, William. *A Theory of Religion*, Rutgers University Press, New York, 1987.

Stark, Rodney. "Europe's Receptivity to New Religious Movements: Round Two", *JSSR*, Cilt: 32, Sayı: 4, 1993.

Stark, Rodney. *Rise of Christianity: How the Obscure, Marginal Jesus Movement Became the Dominant Religious Force in the Western World in a Few Centuries*, Harper Collins, Princeton, 1997.

Stark, Rodney – Bainbridge, William S. *Religion, Deviance and Social Control*, Routledge, New York, 1997.

Stark, Rodney. "Micro Foundations of Religion: A Revised Theory", *Sociological Theory*, Cilt: 17, Sayı: 3, 1999.

Stark, Rodney - Finke, Roger. *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion*, Berkeley: University of California Press , 2000.

Stark, Rodney. *The Rise of Mormonism*, Ed. Reid L. Neilson, New York: Columbia University Press, 2005.

Swatos, William H. "Weber or Troeltsch", *JSSR*, Cilt: 15, Sayı: 2, 1976.

Swatos, William H. "Church-Sect Theory", *Encyclopedia of Religion and Society*, (ed.)

Swatos, William H. Peter Kivisto, Barbara J. Denison, James McClenon, Walnut Creek: Altamira, 1998.

Tınaz, Nuri. "A Social Analysis of Religious Organisations: The Cases of Church, Sect, Denomination, Cult and New Religious Movements (NRMs) and Their Typologies", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, 2005.

Wilson, Bryan R. "An Analysis of Sect Development", *American Sociological Review*, Vol. 24, No. 1 Feb., 1959.